

DAYANIQLI İNKİŞAF KONSEPSİYASI VƏ MİLLİ SƏRVƏT MODELİNİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Şəfiqə MƏMMƏDOVA

shafiga_mammadova@mail.ru

İqtisadiyyat Nazirliyinin

İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutunun (The ESRI)

doktorluq proqramı üzrə dissertantı

Bakı, Azərbaycan

Xülasə. Milli sərvət ölkədə müəyyən dövrə toplanmış bütün təbii, maddi, mənəvi – sosial, maliyyə nemətlərinin, həmçinin insan kapitalının məcmusu olmaqla, onu dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edən və bu inkişafa təkan verən başlıca amil kimi dəyərləndirmək olar. Dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi üçün ilk növbədə milli sərvətin yaradılması və artırılmasını makroiqtisadi aktual vəzifə kimi dəyərləndirmək lazımdır. Milli sərvət eyni zamanda dayanıqlı inkişafın birbaşa strateji əsası və perspektiv nəticəsidir. Bu mənada dayanıqlı inkişaf konsepsiyası və milli sərvət modeli bir-birilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir.

Bu əlaqəni araşdırmaq üçün məqalədə “dörd dayaq” modeli – prinsipi təklif olunur, onun universallığı və tətbiqi əsaslandırılır. Bu model həll edilməsi, inkişafı məqsəd kimi qarşıya qoyulan istənilən problemi və məsələni, istənilən sistemin mövcudluğunu izah edən, dayanıqlı və qarşılıqlı əlaqədə olan çoxsaylı faktorları içərisindən seçilən dörd əsas amilin – aparıcı qüvvələrin inkişaf modelinin qurulması prinsiplərinə əsaslanır. Bu modeli başqa sözlə “Məqsədlər – hədəflər və məsrəflər – faydalar” modeli də adlandırmaq olar.

Beləliklə, davamlı inkişaf konsepsiyasını tamlıq, sistemlilik, davamlılıq və inkişaf nöqtəyi – nəzərindən daha dəqiq formada milli sərvət modeli kimi təqdim etmək mümkündür. Bu mənada hər bir ölkənin dayanıqlı inkişafı məhz onun milli sərvətinin yaradılması və artırılmasına əsaslanmaqla və birbaşa onunla bağlı olmaqla, bu iki model qarşılıqlı surətdə bir-birini tamamlayır.

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, milli sərvət, “dörd dayaq”, model, məqsədlər – hədəflər, məsrəflər – faydalar

RECIPROCAL RELATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPT AND NATIONAL WEALTH MODEL

Shafiga MAMMADOVA

Abstract. National wealth, being the aggregate of all natural, material, and spiritual - social, financial assets, and human capital accumulated during a certain period in the country, can be considered the main factor ensuring its sustainable economic development and contributing to this development. Creating and increasing national wealth should be evaluated as a macroeconomic priority task for ensuring sustainable development. National wealth is also the direct strategic basis and the result of sustainable development. In this sense, the concept of sustainable development and the national wealth model are closely interconnected.

To explore this connection, the "four pillars" model is proposed in the article, and its universality and application are justified. This model is based on four fundamental factors – leading forces in the development model that explain any problem and the existence of any system, which are resilient and mutually related. Alternatively, this model can also be called the "Goals – Objectives and Costs – Benefits" model.

Thus, it is possible to present the concept of sustainable development as the national wealth model in a more precise form with integrity, systematization, continuity, and as a point of development possibility. In this regard, the sustainable development of each country is mainly based on the creation and enhancement of its national wealth and is directly related to it, and these two models complement each other.

Keywords: sustainable development, national wealth, "four pillars," model, goals – objectives, costs - benefit

ВЗАИМОСВЯЗЬ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И МОДЕЛИ НАЦИОНАЛЬНОГО БЛАГОСОСТОЯНИЯ*Шафига МАМЕДОВА*

Аннотация. Национальное богатство, являющееся совокупностью всех природных, материальных и духовно-социальных, финансовых активов и человеческого капитала, накопленных в течение определенного периода в стране, можно рассматривать как главный фактор, обеспечивающий ее устойчивое экономическое развитие и способствующий развитию. Создание и приумножение национального богатства следует оценивать как макроэкономическую приоритетную задачу обеспечения устойчивого развития. Национальное богатство также является непосредственной стратегической основой и результатом устойчивого развития. В этом смысле концепция устойчивого развития и модель национального богатства тесно взаимосвязаны.

Для исследования этой связи в статье предлагается модель «четырех столпов», обосновывается ее универсальность и применение. В основе этой модели лежат четыре фундаментальных фактора — ведущие силы модели развития, объясняющие любую проблему и существование любой системы, устойчивые и взаимосвязанные. Альтернативно эту модель можно также назвать моделью «Цели – Задачи и Затраты – Выгоды».

Таким образом, можно представить концепцию устойчивого развития как модель национального богатства в более точном виде, с целостностью, систематизацией, преемственностью и как точку возможности развития. В связи с этим устойчивое развитие каждой страны в основном основано на создании и приумножении ее национального богатства и напрямую с ним связано, и эти две модели дополняют друг друга.

Ключевые слова: устойчивое развитие, национальное богатство, «четыре столпа», модель, цели – задачи, затраты – выгоды

Giriş

Müasir dövr əsas makroiqtisadi göstəricilərdən biri olan milli sərvətin formalaşması, istifadəsi, artırılması, xüsusilə onun qiymətləndirilməsinin nəzəri və praktiki yanaşmalarının səmərəli, düzgün işlənməsinə, tətbiqinə xüsusi tələblərin irəli sürülməsini zəruri edir. Milli sərvət çox əhatəli anlayış olmaqla, əmtəələrin istehsalına imkan verən, o cümlədən, xidmətlərin göstərilməsini və insanların yaşayışını təmin edən, onların həyat səviyyəsini yüksəldən ölkənin bütün növ aktivlərinin cəmi kimi təzahür edir. Milli sərvət eyni zamanda hal-hazırda geniş müzakirə edilən dayanıqlı – inkişafın birbaşa əsası və perspektiv nəticəsidir. Bu mənada milli sərvət və dayanıqlı inkişaf konsepsiyaları və onların inkişaf modelləri bir-birilə çox sıx qarşılıqlı əlaqədədir.

Milli sərvət hər bir ölkənin onun mövcud olduğu tarixi inkişaf dövründə iqtisadi inkişafın real nəticələrinin məcmu dəyərləndirilməsinin göstəricisi kimi çıxış edir. Məhz bu mənada milli sərvəti ölkədə müəyyən dövrə toplanmış bütün maddi, maliyyə, ekoloji-təbii, mənəvi-sosial nemətlərin, o cümlədən insan kapitalının məcmusu olmaqla, onu davamlı iqtisadi inkişafı təmin edən və bu inkişafa təkan verən başlıca faktor kimi dəyərləndirmək mümkündür. Dayanıqlı inkişafın təmini üçün ilk növbədə milli sərvətin müəyyən edilməsi, artırılması, onun strukturu və dinamikasının tam və obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsini aktual və vacib vəzifələrdən hesab etmək məqsədlidir.

Milli sərvətin qiymətləndirilməsinin başlıca problemi onun tərkibinin düzgün müəyyən edilməsi və bu tərkib elementlərinin hər birinin ayrı-ayrılıqda dəyərləndirilməsinin mürəkkəbliyi və bunun üçün lazım olan məlumatların qeyri-tamlığı, ümumi hesablama metodologiyasının təkmil olmaması və bir çox iqtisadi və siyasi amillərlə bağlıdır (Məmmədova, 2019). Milli sərvət ölkənin malik olduğu potensialı və dəyəri olmaqla, onun qiymətləndirilməsinin əsas problemlərindən biri də rezidentlərin maliyyə öhdəliklərinin müəyyən edilməsilə bağlıdır (Brodunov, 2017).

Milli sərvətin hərtərəfli araşdırılmasının ardıcılığı və perspektivliyi davamlı iqtisadi inkişafı ilə bağlı olmaqla eyni zamanda müasir şəraitdə istənilən ölkənin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının rəqabətli və innovasiyalı strateji iqtisadi inkişafını təmin edən bir çox məsələlərin: ölkənin təbii və insan resurslarının, mövcud enerji potensialından istifadənin səmərəliliyinin artırılması, əsas kapitalın və istehsalın modernləşdirilməsi, dünya bazarında rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, nəticədə davamlı inkişafa əsaslanan iqtisadi siyasətin təkmilləşdirilməsi və insanların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi və s. önəmli məsələlərin birbaşa həll edilməsilə əlaqədardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli sərvətin ölkələr arasındakı səviyyədə razılaşdırılmış qiymətləndirmə və hesablama metodu kimi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Statistika Komissiyası tərəfindən tövsiyə edilən Milli Hesablar Sistemi (SNA) -2008 (MHS-2008) və Dünya Bankının son dövrlərdə geniş yayılmış milli sərvət konsepsiyaları təhlil edilərək, tərəfimizdən milli sərvətin aşağıdakı əsaslandırılmış və əhatəli tərkib hissələri (tərkib elementləri göstərməklə) təklif olunmuşdur (Məmmədova, 2019):

1. əsas kapital (istehsal aktivləri);
2. qeyri-istehsal aktivləri;
3. insan kapitalı və institusional-sosial kapital;
4. maliyyə aktivləri.

Öncə, dayanıqlı inkişaf konsepsiyası ilə milli sərvət modelinin qarşılıqlı əlaqəsinin araşdırılmasına imkan verən “dörd dayaq” modelinin əsas mahiyyətini qeyd edək.

1. “Dörd dayaq” modeli – prinsipi, onun universallığı və tətbiqinin əsasları.

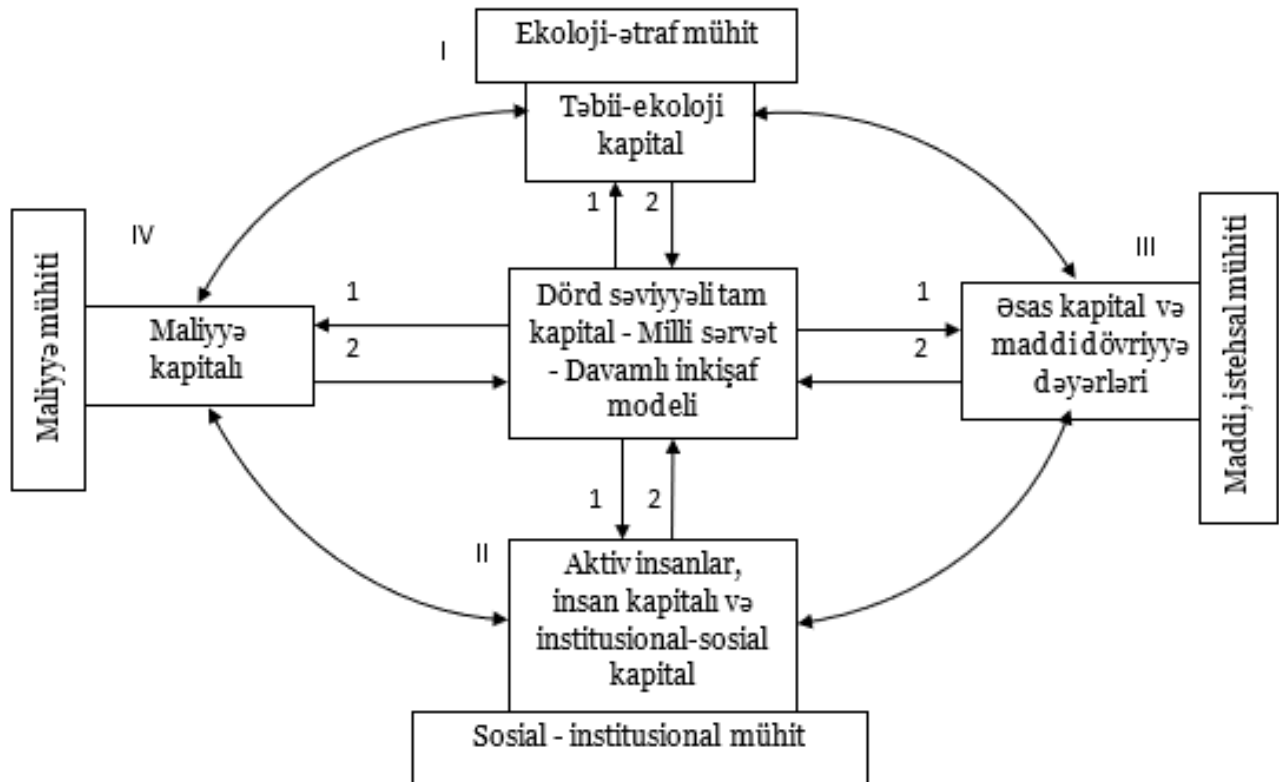
Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dörd əsas tərkib elementdən ibarət olan milli sərvət modeli, o cümlədən cəmiyyətin, həyatın bütün sahələrinin, həmçinin iqtisadiyyatın tədqiqi, inkişafı tərəfindən təklif olunan və “dörd dayaq” modeli adlandırılan və reallaşdırılması, həll edilməsi, inkişafı məqsəd kimi qarşıya qoyulan istənilən problemin, məsələnin, sistemin qarşılıqlı əlaqədə olan əsas faktorlarının – aparıcı qüvvələrinin dayanıqlı inkişaf modelinə əsaslanır. İstənilən sistemin mövcudluğu, inkişafı, onunla bağlı qarşıya qoyulan konkret məqsədin, problemin həlli üçün seçilmiş dörd əsas faktorun dayanıqlı və qarşılıqlı əlaqəli bu universal inkişaf modelini başqa sözlə, “Məqsədlər – hədəflər və məsrəflər – faydalar” modeli də adlandırmaq olar. “Dörd dayaq” modelinin universallığı bu modelin sivilizasiyanın, kainatın, cəmiyyətin, dövlətin, təbiətin, insan həyatının, o cümlədən iqtisadiyyatın və s. istənilən sahənin tədqiqi, qarşıya qoyulan məqsədin həlli və optimal inkişafı üçün tətbiqinin mümkünlüyü ilə bağlıdır. Çünki istənilən sistemin mövcudluğu, inkişafı, bununla əlaqədar qarşıya qoyulan məqsədin, problemin həlli üçün mövcud olan çoxsaylı faktorlar içərisində optimallıq nöqtəyindən hər zaman çox vacib olan dörd əsas amili seçmək məqsədli və mümkündür. Bu əsas dörd amilin dayanıqlı-davamlı və qarşılıqlı əlaqəli birləşmiş qüvvələr modeli fiziki cəhətdən birləşmiş qablar qanununun daha geniş mənada – iqtisadi tətbiqinə əsaslanır. Daha doğrusu, sistemin tam dayanıqlı vəziyyətdə təsir göstərməsi və inkişafı üçün mütləq şəkildə ən azından dörd əsas qüvvənin – amilin birlikdə tarazlıq vəziyyəti və ya birlikdə qarşılıqlı və dayanıqlı (davamlı) təsiri tələb olunur. “Dörd dayaq” modelində məhz istənilən sistemi izah edən çoxsaylı amilləri içərisindən həmişə sistemin bütövlüyünə və inkişafına, sistemlə bağlı qarşıya qoyulan məqsədin, problemin həllinə daha çox təsir edən dörd əsas faktorları – aparıcı qüvvələri seçib göstərmək mümkündür. Sistemin tarazlığı və bütövlüyünün öyrənilməsi nöqtəyindən və sistemə təsir edən əsas qüvvə və ya faktorların qarşılıqlı əlaqəli axınlar prinsipindən çıxış edərək, optimallıq və modelləşdirmə baxımından da belə vacib amillərin sayının dörd qəbul edilməsi məqsədlidir. Belə ki, bu dörd amildən I təsir qüvvəsi – modelin əsas təsir faktoru və ya qüvvəsidir. II təsir qüvvəsi – əsas amili və ya I qüvvəni tarazlaşdıran qüvvədir. Deməli, I və II təsir faktorları və ya qüvvələri modeldə sistemin mövcudluğu və inkişafı ilə bağlı qarşıya qoyulan məqsədin həllinin əsas yükünü daşıyan amillərdir. Yerdə qalan III və IV faktorlar – qüvvələr əlavə amillər olmaqla, bir-birini və həm də sistemi bütövlükdə (əsas iki faktor-qüvvə ilə birlikdə) tarazlaşdıran qüvvələrdir. Beləliklə, konkret sistemin mövcudluğu və inkişafını nəzərdə tutan modeldə baza kimi seçilən dörd əsas amil və ya təsir qüvvələri daim bir-birilə qarşılıqlı və dayanıqlı – davamlı əlaqədə olaraq və qarşıya qoyulan ümumi məqsədin optimallaşdırılmasına səbəb olmaqla, ümumi sistemi – modeli optimal tarazlıq vəziyyətinə gətirir. Bu zaman optimallıq anlayışı sistemin mövcudluğu və inkişafı üçün həll edilməsi qarşıya qoyulan məqsədlə əlaqədardır.

2. Milli sərvət modelinin və dayanıqlı inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi.

Bütün qeyd edilənlərə əsaslanaraq, yuxarıda qeyd edilən dörd səviyyəli tam kapital modeli kimi milli sərvət modelini bir-birilə çox sıx qarşılıqlı və dayanıqlı əlaqədə olan dörd əsas amilin nəticəsi kimi belə təklif etmək olar (şəkil 1):

Şəkil 1.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasını daha dəqiq izah edən milli sərvətin “dörd dayaq” modeli

Mənbə: Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası hal-hazırda üçlü vahid konsepsiya modeli olmaqla, özündə üç istiqaməti: ətraf mühiti, sosial mühiti və iqtisadiyyatı birləşdirir (şəkil 2) (UNECE, 2014). Amma davamlı inkişaf konsepsiyasında qeyd edilən ümumi üç istiqamət əvəzinə, dörd istiqamətdə daha dəqiq yanaşmaq məqsədlidir. Fikrimizcə, iqtisad elminin baş məsələsindən çıxış edərək və onun əsas vəzifəsinin insanların tələbatının ödənilməsi və bu tələbatın, nəticədə iqtisadi artımın birbaşa maddi istehsalla bağlı olduğunu nəzərə alaraq və “dörd dayaq” modelinə əsaslanaraq, iqtisadi artımın təbii-ətraf və sosial mühitlə yanaşı, maddi-istehsal və maliyyə mühitində formalaşdığını nəzərə alaraq transformasiya olunmuş davamlı inkişaf modelini daha dəqiq formada, milli sərvətin modeli kimi təqdim etmək olar (bax: şəkil 1).

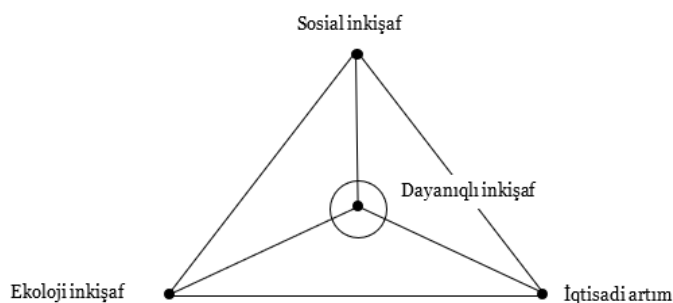
Beləliklə, davamlı inkişaf konsepsiyasını bütövlük, sistemlilik, dayanıqlıq və inkişaf nöqteyi nəzərindən daha dəqiq formada məhz milli sərvət modeli kimi təqdim etmək mümkündür. Deməli, davamlı inkişaf məhz milli sərvətin yaradılması və artırılması ilə birbaşa bağlıdır. Bu iki konsepsiya məqsəd və ya model “dörd dayaq” prinsipinə əsasən dəqiq olaraq bir-birini tamamlayır.

Milli sərvət müəyyən tarixə ölkənin davamlı iqtisadi inkişafını təmin edən bütün təbii, maddi, maliyyə, insan və mənəvi-sosial aktivlərin məcmusu olduğundan milli sərvət modelini dörd səviyyəli tam kapital modeli kimi də təqdim etmək mümkündür. Göründüyü kimi, milli sərvət modeli yuxarıda qeyd etdiyimiz cəmiyyətin, həyatın və həmçinin iqtisadiyyatın dayanıqlı və qarşılıqlı əlaqəli inkişaf modelinə uyğun olaraq dörd əsas kapital növünün mövcudluğu və

onların qarşılıqlı əlaqəsi, davamlı inkişafı, eyni zamanda iqtisadi artım amillərini özündə əks etdirir.

Şəkil 2.

Dayanıqlı inkişafın üç istiqamətli vahid konsepsiya modeli

Mənbə: Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

“Dörd dayaq” modeli kimi təqdim edilən milli sərvət modelinin əsas amillərini – qüvvələrini ekoloji-ətraf mühitin təzahürü olan təbii-ekoloji kapital (I qüvvə) və sosial – institusional mühitin təzahürü olan aktiv insanlar, insan kapitalı, o cümlədən institusional-sosial kapital (II qüvvə) təşkil edir. Yerdə qalan iki amil – digər kapital növləri, daha doğrusu maddi-istehsal mühitin nəticəsi olan əsas kapital və maddi dövrüyyə dəyərləri, həmçinin maliyyə mühitini yaradan maliyyə kapitalı modeldə yuxarıda adları qeyd edilən əsas amillərin – kapital növlərinin törəməsi və nəticəsi kimi meydana çıxır. “Dörd dayaq” modelini başqa sözlə, “Məqsədlər – hədəflər və məsrəflər – faydalar” modeli kimi də təqdim etdiyimizə görə milli sərvət modelində məqsəd kimi milli sərvətin yaradılması və artırılması, bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün hədəflər kimi adı çəkilən dörd kapital növləri nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, şəkil 1-də göstərilən modeldə qeyd edilən I, II, III, IV işarələri – hədəfləri, “1” ilə işarələnmiş əlaqələr məsrəfləri və “2” ilə işarələnmiş əlaqələr faydaları göstərir. Hədəflər arasındakı dairəvi formada göstərilmiş, eyni zamanda onlarla məqsəd arasındakı qarşılıqlı əlaqə xəttləri modelin - sistemin qarşıya qoyduğu məqsədin bütövlüyünü və bu məqsədin tam yerinə yetirilməsi üçün hədəflərin bir-birilə, həmçinin məqsədlə sıx bağlılığını, əlaqəsini müəyyən edir. Qeyd edilən kapital növlərinin yaradılması, istifadəsi və artırılmasına çəkilən məsrəflər, son nəticədə cəmiyyətin rifahı üçün milli sərvət formasında ictimai nemət və faydaların formalaşmasına və artımına gətirib çıxarır.

Milli sərvət modeli ilə davamlı inkişaf, o cümlədən davamlı iqtisadi inkişaf modelinin qarşılıqlı əlaqəsini bir qədər ətraflı tədqiq etmək üçün öncə davamlı inkişaf konsepsiyasının yaranması, təkamülü prinsiplərini qısaca aydınlaşdırmaq məqsədlidir.

3. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası və onun milli sərvət səviyyəsində dəyərləndirilməsi zərurəti.

“Dayanıqlı inkişaf” ideyasına ilk dəfə alman alimi Hans Karl fon Karlovitsinin 1713-cü ildə nəşr etdirdiyi meşə elmlərinə həsr olunmuş “Meşə iqtisadiyyatı” adlı kitabında rast gəlinir. H.K.Karlovitsin “*Ağac bizim gündəlik çörəyə olan tələbatımız qədər vacib olacaq və ondan meşəçiliyin inkişafı və ağac emalı arasındakı balans saxlamaqla istifadə edilməlidir*” probleminə çıxış edərək qeyd etmişdir ki, “*bu səbəblə biz iqtisadiyyatımızı elə təşkil etməliyik ki, qıtlıq probleminə əziyyət çəkməyək*”. Məhz onun hələ XVIII əsrdə uzaqgörənliklə irəli

sürdüyü fikir hal-hazırda resurslardan davamlı və qənaətlə istifadə qanunu kimi davamlı inkişaf konsepsiyasının əsasını təşkil edir. “Dayanıqlı inkişaf” anlayışı 1980-ci illərin əvvəllərindən C.Forresterin “Dünya dinamikası” və D.Medouzanın “Artımın həddi” kitablarının nəşrindən sonra geniş istifadə edilməyə başladı. Davamlı inkişaf rəsmi anlayış kimi BMT-nin 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda (Braziliya) “Ətraf mühit və inkişaf” Ümumdünya konfransında istifadə edildi.

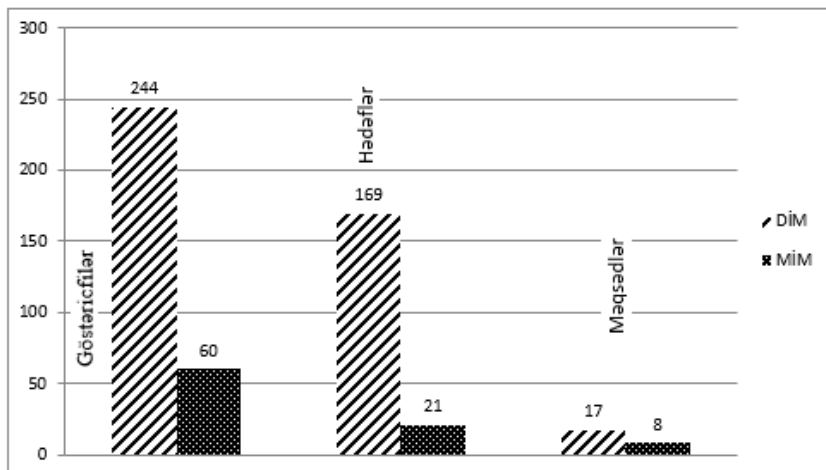
Amma elə ilk olaraq “Ətraf mühit və inkişaf üzrə beynəlxalq komissiya” (Brundtland komissiyası, 1987-ci il) tərəfindən davamlı inkişafa belə izah verilmişdir: Davamlı inkişaf – gələcək nəsillərin öz tələbatlarını ödəmək imkanlarına xələl gətirmədən, ətraf mühitin və resursların qorunması şərtlə indiki nəslin (dövrün) tələbatlarını (ehtiyaclarını) təmin edən inkişafdır (OOH, 2014). Yuxarıda qeyd edildiyi kimi davamlı inkişaf konsepsiyasında üç istiqamətli yanaşma, üç tərkib hissəsi əsas götürülür: iqtisadi artım, sosial məsuliyyət və ekoloji tarazlıq (şəkil 2). Bu yanaşmaların və konsepsiyaların əsas mahiyyəti indiki nəsillərin fəaliyyətinin gələcək nəsillərə və digər yerlərdə hansı problemlərə gətirib çıxara bilməsi ilə bağlıdır. Beləliklə:

1. İqtisadi yanaşma məhdud resurslardan və ekoloji-təbii imkanlardan səmərəli və optimal istifadə etməklə, məcmu kapitalın (fiziki-insan-təbii) saxlanması, qorunması şərtlə məcmu gəlirlərin axınının təmin edilməsilə bağlıdır.
2. Sosial aspekt insanlara istiqamətlənməklə, sosial və mədəni sistemin stabilliyini və müdafiəsini nəzərdə tutur.
3. Ekoloji aspekt bioloji-fiziki-təbii sistemin qorunması və bütövlüyünün saxlanması ilə bağlıdır.

Davamlı inkişaf bu üç konsepsiyanın vahid birləşməsinə və inkişafına əsaslanır.

Şəkil 3.

Dayanıqlı inkişaf məqsədlərinin (DİM) minilliyin inkişaf məqsədlərilə (MİM) müqayisəsi.

Mənbə: Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan 6 – 8 sentyabr 2000-ci il BMT-nin Nyu-Yorkda keçirilən və 2000 – 2015-ci illəri əhatə edən Minilliyin Sammitində təsdiqlənmiş Minilliyin İnkişafı Məqsədlərinə (MİM) qoşulmuşdur. Ölkəmiz daha sonra BMT-nin üzvü olan dövlətlərin 2015-ci ilin 25 – 27 sentyabr tarixində keçirilən Dayanıqlı İnkişaf Sammitində 2015 – 2030-cu illər üçün təsdiqlənmiş Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə (DİM) qoşulmuşdur

(Дробот, 2020). DİM-də qarşıya qoyulmuş məqsəd və hədəflər davamlı inkişafın iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərini əhatə etməklə, MİM-ə əsaslanır və qeyd edilən dövrlər üçün növbəti inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir. MİM-dən DİM-ə keçid dünyanın transformasiyası, iqtisadi inkişafın zərurəti ilə bağlı davamlı inkişafın məqsədləri, hədəfləri və göstəricilərinin sayını da artırmışdır (şəkil 3).

Qeyd etmək lazımdır ki, qlobal tələblərə uyğun davamlı inkişaf konsepsiyası yeni çağırışlarla dəyişməkdə davam etməkdədir. Belə ki, müasir dövrdə davamlı inkişaf konsepsiyasının məşhurluğuna baxmayaraq, meydana gəlmiş keçən əsrin sonlarından bu günə qədər bu prosesin izahına vahid yanaşma yoxdur.

Davamlı inkişaf 50-dən artıq müxtəlif interpretasiyaya malikdir (Starikova, 2017). Nisbətən son dövrlərdə bir sıra müəlliflər davamlı inkişaf yanaşmasını dəqiq və miqdar hesablamalarının istifadəsilə çətin təsəvvür edilən ideal modelə və ya sadəcə bir sıra prinsipləri ümumiləşdirən kateqoriya və anlayışlara aid edirlər (Starikova, 2017).

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasına vahid yanaşmanın olmaması ilk növbədə müxtəlif inkişaf aspektlərini özündə birləşdirməklə, onun mürəkkəbliyi, əhatəli, ümumi olması və kompleksliyi ilə əlaqədardır.

Digər tərəfdən, davamlı inkişaf probleminə istər elmi dairələr, istərsə də biznes strukturları və siyasi elit tərəfindən çox fərqli baxışların mövcudluğu müasir dövrdə də davam etməkdədir. Bütün bunlarla əlaqədar olaraq fikrimizcə, davamlı inkişafa tamlıq və daha dəqiq nöqteyi-nəzərdən milli sərvət modeli kimi yanaşdıqda qeyd edilən fərqli baxışların aradan qaldırılması ilə bərabər, onun kəmiyyət və keyfiyyət baxımından müəyyən problemlər olsa da, qiymətləndirilməsinə imkan yaranır.

Hələ keçən əsrin sonlarında R. Kostanza və H. Deyli “Təbii kapital və davamlı inkişaf” əsərində qeyri – monetar dəyərlər kimi təbii kapitalın cəmiyyətin inkişafında böyük rolundan bəhs etmişlər. Məhz bu alimlər biosferanın ekosistem xidmətlərini həyat təminatı sisteminin qabiliyyətləri kimi təbii kapitalı monetar və s. dəyərlərlə qarşılıqlı əlaqədə və müqayisədə izah etməyə cəhd etmişlər (Costanza, 2014). Amerika iqtisadçısı Cefri D.Saks “Dayanıqlı inkişaf əsri” əsərində davamlı inkişafı hər şeydən əvvəl iqtisadi inkişafın sosial inklyuziv və ekoloji dayanıqlığı kimi təqdim edir. O, dünyanın aparıcı iqtisadiyyatlarının inkişaf xarakteristikalarının davamlı inkişaf kriteriyalarına tamamilə uyğun gəlmədiyini qeyd edir. Cefri D.Saks davamlı inkişaf konsepsiyasına dördüncü istiqaməti kimi siyasi institutların idarəetmə elementini əlavə etsə də, fikrimizcə bu yanaşma dayanıqlı inkişaf probleminin daha dəqiq dərk edilməsinə imkan vermir (Sachs, 2015). Amma təşkilat – kompaniya səviyyəsində olsa da, davamlı inkişafın vahid üç istiqamətli konsepsiyasının iqtisadi inkişaf istiqaməti bir qədər dəqiqləşdirilərək maliyyə- iqtisadi davamlı inkişaf göstəricilərinin işlənməsi zərurətinin qeyd edilməsi (Салимова, 2017) bu problemin “dörd dayaq” modeli ilə izahına bir qədər yaxınlaşdırır.

Beləliklə, sosial-təbii istiqamətdə və ölçmədə cəmiyyətin davamlı inkişafa keçidinin əsas strateji məqsədini tamamilə yeni sivilizasiyalı modelin formalaşdırılması zərurəti və ya inkişaf istiqaməti təşkil edir (Ursul, 2016). Bu strateji məqsəd isə birbaşa milli sərvətin yaradılması və inkişafı modeli ilə bağlıdır.

Davamlı inkişafın başlıca və qlobal prinsiplərində məhz milli sərvətin yaradılması və artırılmasının aspektlərini də çox aydın şəkildə görmək mümkündür: məsələn, davamlı inkişafın özünün təmin edilməsində böyük rolu olan milli sərvətin tarixi inkişaf dövründə

nəsillərin topladığı maddi, sosial-mənəvi nemətlərin məcmusu kimi çıxış etməsi, onun daim artırılmasının və uzun müddətli olmasının zəruriliyi, ictimai rifahın mənbəyi olmaqla, cəmiyyətin davamlı istehlak tələbatının ödənilməsinə uyğunlaşdırılması və sair (BMT, 2015).

Dayanıqlı inkişafın milli sərvətdən asılılığı, milli sərvətlə qarşılıqlı əlaqəsi Dünya Bankının ölkələrin sərvətlərinin hesablanmasına aid hesabatlarında da: "Millətlərin dəyişən sərvətləri (CWON). Yeni minillikdə Davamlı inkişafın ölçülməsi" (World Bank, 2011) və sonuncu CWON 2021 (World Bank, 2021) adlı məruzəsində öz əksini tapmışdır. Dünya Bankı son məruzəsində ölkə siyasətçilərinə və hökumətlərinə: "Davamlılıq və rifahı artırmaq üçün sərvəti ölçün və izləyin" formasında etdiyi tövsiyəsi ilə də dayanıqlı inkişafın təmini üçün milli sərvətin önəmli olduğunu vurğulamışdır. (World Bank, 2021) Müəllif dəyərləndirilməsində də dayanıqlı inkişafın bazasının məhz milli sərvət olduğu qeyd edilmişdir (Samedzade, 2019).

Dayanıqlı inkişafı, fikrimizcə, insan kapitalının köməyiylə daha çox ekoloji və xüsusilə sosial davamlı inkişafa istiqamətləndirmək və bunun əsasında da, daha doğrusu, bu iki rifaha uyğun milli sərvətin digər iki tərkibinin: əsas kapital və maliyyə kapitalının toplanması və artırılmasını həyata keçirmək lazımdır. Çünki ölkədə əsas və maliyyə kapitalının kifayət qədər mövcudluğu həm təbii-ekoloji, həm də insan-sosial-institusional kapitalın inkişafına, investisiyaların yatırılmasına və səmərəliliyinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Nəticə

Beləliklə, dayanıqlı inkişaf konsepsiyasında üç vahid yanaşmadan – üç dayaq modelindən: ekoloji, sosial və iqtisadi artımdan istifadə olunsa da, bu yanaşmanın fikrimizcə, "dörd dayaq" modelinə transformasiyası daha məqsədli hesab edilməlidir. Bununla da həm milli sərvət və həm də davamlı iqtisadi inkişaf modelinin uyğunluğu və qarşılıqlı əlaqəsi təmin olunur. Dayanıqlı inkişaf modelindəki üçlükdən ekoloji və sosial inkişaf, iqtisadi mühit və ona uyğun əsas və maliyyə kapital növləri məhz milli sərvətin "dörd dayaq" modelinin və davamlı iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas məqsədlərinə və tərkib hissələrinə uyğundur. Bununla bağlı dayanıqlı inkişafın üçüncü tərkib hissəsi kimi verilən iqtisadi artım və inkişafa gəldikdə, onun məqsədinin dəqiqləşdirilməsi tələb olunur. Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyatın həll etməli olduğu əsas vəzifə və baş paradoksu insanların tələbatlarının maksimum və səmərəli ödənilməsinin qeyri-məhdudluğu və əksinə bu tələbatların ödənilməsi resursların isə məhdudluğu, tükənən olması ilə bağlıdır. Məhz iqtisadiyyatın bu baş məsələsinin həlli davamlı inkişaf konsepsiyasının məqsədləri ilə birbaşa əlaqədardır. Bu həm indiki nəsillərin və eyni zamanda gələcək nəsillərin tələbatlarının ödənilməsinə xidmət edir. Deməli, iqtisadiyyatın əsas məsələsinin həlli insan və təbii kapitalın resurslarından səmərəli istifadə etməklə istehsal məhsulunun yaradılması, əsas kapitalın və maddi dövryyə dəyərlərinin, həmçinin maliyyə kapitalının formalaşması ilə birbaşa bağlıdır. Artıq ümumi yanaşma kimi dayanıqlı inkişaf konsepsiyasından daha konkret olaraq transformasiya olunmuş davamlı iqtisadi inkişaf modelinə – milli sərvətin "dörd dayaq" modelinə keçmək və bu modelin tərkib hissələrinin davamlı inkişafına nail olmağın, hər bir ölkənin əsas strateji məqsədləri kimi qəbul olunması həm indiki və həm də gələcək nəsillərin mənafeələrinə uyğun gəlməsini inamla qeyd etmək mümkündür. Beləliklə, fikrimizcə, milli sərvət və dayanıqlı iqtisadi inkişaf modellərinin qarşılıqlı əlaqəsi və uyğunluğu davamlı iqtisadi inkişaf strategiyasında və iqtisadi siyasətdə nəzərə alınması çox önəmli məsələlərdən hesab edilməlidir. Bu mənada hər bir ölkənin dayanıqlı inkişafının onun məhz milli sərvətinin yaradılması və artırılmasına əsaslandığı

qənaətinə gəlmək mümkündür.

Ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. // AR Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir: [https:// president.az / articles / 50474](https://president.az/articles/50474).

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı. Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək Dayanıqlı İnkişaf üzrə Gündəlik. // Bakı: - 2015.-50s.

Məmmədova Ş.S. Milli sərvətin qiymətləndirilməsində onun tərkibinin düzgün müəyyən edilməsinin zəruriliyi / Ş.S.Məmmədova.-Asia Pasific International Congress on Contemporary Studes.-Seoul:-South Korea, - 2020.-p.p.140-148.

Mikayilov F., Mammadova Sh., Ibishov E., Rzayev R., Hüseynov R. Evaluation of national wealth approaches and Problems // Economic and Social Development, 55th International Scientific Conference on Economic and Social Development. - Baku: - 2020.-pp.344-349. <https://www.iksadasia.org/>

Costanza R., Daly H.E. Natural Capital and Sustainable Development // Conservation Biology, - Mar. 1992, vol. 6. No1, - Pp. 37-46 [Electronic resource]. Mode of access [http:// onlinelibrary. wiley.com / doi / 10.1002 / bse.323 / abstract](http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/bse.323/abstract).

Costanza R. A New Development Model for a “Full” World // Development, 2009, vol 52, issue 3.p.369-376. [http:// econpapers.repec.org / RePEc:eee: ecolec: V:52:y.2009:i:3:P:369-376](http://econpapers.repec.org/RePEc:eee:ecolec/V:52:y:2009:i:3:P:369-376).

Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. Third Edution. United Nations. // New-York:-2007.-94p.

Jefrey D.Sachs. The Age of Sustainable Development / Columbia University Press,-2015.-544p.

Robert Costanza. A virtual Visit to a sustainable 2050 / Costanza R.-2014,-p.73-78 from World Scientific Publishing.Co.Pte.Ltd. [[https:// worldscientific.com/doi/pdf.10.1142/97898145468980009](https://worldscientific.com/doi/pdf.10.1142/97898145468980009)].

Robert Costanza. A virtual Visit to a sustainable 2050 / Costanza R.-2014,-p.73-78 from World Scientific Publishing.Co.Pte.Ltd. [[https:// worldscientific.com/doi/pdf.10.1142/97898145468980009](https://worldscientific.com/doi/pdf.10.1142/97898145468980009)].

Samedzade, E.Z. National wealth is the basis of sustainable development. 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development - “Socio Economic Problems of Sustainable Development”. –Baku: 14-15 February, -2019. -P. 910-913.

The Changing Wealth of Nations. Building a Sustainable Future.

The Changing Wealth of Nations: Managing Assets for the Future // Washington; - World Bank, - 2021, - 460p. Официальный сайт Всемирного банка: worldbank.org. PDF.

- The changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium.
// Washington; - World Bank, - 2011, - 221p. URL: [https:// Siterlsources. Worldbank. Org / Environment / Resources / Changing Wealth Nations.pdf](https://siterlsources.worldbank.org/Environment/Resources/ChangingWealthNations.pdf) DOI: 10.1596 /978-0-8213-8488-6.
- United Nations Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development // : [s.dgs.un.org:2030 agenda](https://s.dgs.un.org:2030agenda).
- X Summary in Russian. Резюме на русском языке) OECD Multilingual Summaries.
[oecd.org / insights / 41774417.pdf](https://oecd.org/insights/41774417.pdf)
- Washington: World Bank. 2018, - 235p, Официальный сайт Всемирного банка: worldbank.org. PDF.
- Бродунов А.Н., Райлян А.В. Особенности исчисления национального богатства (стоимости) страны с учетом экономического потенциала. // Sciences of Europe? - 11(11), 2017,- Economics Sciences,- с.63-67.[[e.Library_28427731-89024331.pdf](https://e.library28427731-89024331.pdf)].
- Доклад о целях в области устойчивого развитие / ООН. /-2020 год. -66с.
- Дробот Е.В. Концептуальные основы устойчивого развития в XXI веке: принцип триединства и подходы к оценке воздействия бизнеса / Е.В.Дробот, И.Н.Макаров, И.А.Почепав, // Лидерство и менеджмент, -2020.-том 7.-№4. - с.643-658.
- Организация Объединенных Наций, Европейская Экономическая Комиссия. Рекомендации Конференции европейских статистиков для измерения устойчивого развития / ООН-Нью-Йорк и Женева: - 2014.-242с.
- Перспективы мировой экономики. Всемирный банк.-[vsemirniybank. // org / /publication / global-economics-prospects-june-2021-GDR-growth-data-ru](https://vsemirniybank.org/publication/global-economics-prospects-june-2021-GDR-growth-data-ru).
- Салимова Т.А., Гудкова Д.Д. Инструментарий оценки устойчивого развития организации // Научно – технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки, - 2017. Т.10, N5. – с.151-160. DOI: 1018721 / JE/10514/.
- Урсул А.Д. Становление устойчивой цивилизации: новые глобальные цели // Философия и общество N1, 2016, с.29-56.
- Показатели устойчивости развития [Электронный ресурс]. URL:[http:// www.worldbank. org / depweb / beyond / wrru / wnr_17pdf](http://www.worldbank.org/depweb/beyond/wrru/wnr_17pdf).
- Старикова Е.А. Современные подходы к трактовке концепции устойчивого развития // Вестник РУДН, Серия Экономика, - Москва: - 2017. Т25. N1, - с.7-17.